

Ook in de jeugdzorg kan een kind veilig hechten

Uithuisplaatsing: liefst in pleeggezin of gezinshuis

12 februari 2013

Cora Bartelink, Mariska de Baat

Uithuisgeplaatste kinderen hebben vaak niet de kans gehad om zich veilig te hechten aan een stabiele opvoeder die zorg en bescherming biedt. Dat bedreigt hun sociaal-emotionele ontwikkeling. Het is echter nooit te laat voor een kind of jongere om alsnog een veilige hechtingsrelatie op te bouwen met opvoeders. Daarom moet een kind bij voorkeur geplaatst worden in een pleeggezin of gezinshuis, waar een vaste opvoeder voor het kind zorgt en het behandelt als een 'eigen' kind. Overplaatsingen moeten zo veel mogelijk worden voorkomen. En er moet zo snel mogelijk een beslissing worden genomen over de definitieve verblijfplaats van het kind.

Hechting is een interactieproces tussen een kind en zijn belangrijkste opvoeders, waardoor een duurzame affectieve relatie ontstaat. Kinderen verzekeren zich ervan dat een volwassene hen beschermt en verzorgt door 'gehechtheidsgedrag', zoals huilen of de nabijheid van de volwassene opzoeken. De Britse psychiater John Bowlby, grondlegger van de hechtingstheorie, stelde dat kinderen een aangeboren neiging hebben om zich te hechten aan de belangrijkste volwassene in hun omgeving, hoe goed of slecht die volwassene ook met hen omgaat.

De omgang van de opvoeder met het kind bepaalt of er een veilige of onveilige hechtingsrelatie ontstaat. Een veilig gehecht kind vertrouwt erop dat de opvoeder zijn signalen opmerkt en er direct en adequaat op ingaat. Een onveilig gehecht kind heeft dat vertrouwen niet (Van IJzendoorn, 2008).

Wanneer de opvoeder gevoelig reageert op de signalen van een kind, kan het kind zich veilig hechten. Het zal dan openlijk angst of verdriet laten zien, omdat het weet dat het beschermd en getroost zal worden. Veilig gehechte kinderen hebben een goede balans tussen het zoeken van de nabijheid van de opvoeder en het onderzoeken van hun omgeving. Zij durven te experimenteren en vallen terug op de opvoeder als zij bang of verdrietig zijn.

Veilig gehechte kinderen hebben betere sociale vaardigheden en reguleren hun emoties beter dan onveilig gehechte kinderen (Jaffari-Bimmel en anderen, 2006). Ook voor de cognitieve ontwikkeling is een veilige gehechtheid belangrijk. Veilig gehechte kinderen hebben bijvoorbeeld betere taalvaardigheden (O'Connor en McCartney, 2007).

Wanneer de opvoeder niet of inconsequent reageert op de signalen van een kind ontstaat een onveilige hechtingsrelatie. Een onveilig gehecht kind zoekt geen troost bij de opvoeder als het bang, verdrietig, onzeker of ziek is, of het verzet zich in stressvolle situaties juist tegen de opvoeder. Het kind weet niet zeker of het op zijn opvoeder kan rekenen voor troost en bescherming en ontwikkelt een strategie om hiermee om te gaan. Zo'n strategie is bijvoorbeeld 'onveilig vermijndend' gedrag: het kind negeert of vermijndt de opvoeder en gedraagt zich buitengewoon zelfstandig. Of 'onveilig ambivalent' gedrag: het kind zoekt extreem veel toenadering en gaat niet op onderzoek uit in de omgeving. Er zijn ook kinderen die 'gedesorganiseerd gehecht' zijn: ze ontwikkelen nauwelijks een strategie, doordat het gedrag van de opvoeder te onvoorspelbaar is. Deze vorm van onveilige hechting is de ernstigste en levert de meeste problemen op voor de verdere ontwikkeling. Onveilig gehechte kinderen hebben vaker externaliserende gedragsproblemen (Fearon en anderen, 2010). De grootste kans op langdurige negatieve effecten zijn er bij een gedesorganiseerde gehechtheid. Onderzoek laat zien dat gedesorganiseerd gehechte kinderen veel vaker kampen met ontwikkelingsproblemen en psychische stoornissen (Van IJzendoorn en anderen, 1999).

Voorwaarden voor veilige hechting

De ontwikkeling en de kwaliteit van de gehechtheidsrelatie hangen af van de manier waarop de opvoeder in alledaagse situaties met het kind omgaat.

Sensitiviteit en responsiviteit

Sensitiviteit is het vermogen om signalen van het kind adequaat waar te nemen en te interpreteren; responsiviteit het vermogen om ook adequaat te reageren.

Een kind heeft het nodig dat de opvoeder zich inleeft in zijn gevoelens en behoeften. Ouders leren bijvoorbeeld verschillende soorten gehuil van hun baby te onderscheiden, vanwege honger, een vuile luier of behoefte aan aandacht. Het is belangrijk dat de opvoeder ook de juiste actie onderneemt naar aanleiding van de signalen. Sommige ouders reageren geïrriteerd als hun kind huilt. Wanneer dat vaak gebeurt, kan een kind ophouden bij hen troost te zoeken en zijn aandacht richten op speelgoed of de omgeving.

Bij sensitieve en responsieve opvoeders is de kans op het ontstaan van een veilige gehechtheidsrelatie tussen ouder en kind groter. De Nederlandse onderzoekers Marianne de Wolff en Rien van IJzendoorn toonden in 1997 in een omvangrijke meta-analyse het verband aan tussen enerzijds sensitiviteit en responsiviteit en anderzijds gehechtheid (De Wolff en IJzendoorn, 1997).

Continuïteit

Kinderen hebben continuïteit nodig in de gehechtheidsrelatie – hun verzorger moet niet steeds wisselen. Naarmate een kind meer wisselingen meemaakt, is de kans op een onveilige gehechtheid en een negatieve invloed op de ontwikkeling en het welzijn groter. Zo zijn kinderen die door een gastouder worden opgevangen vaker veilig gehecht dan kinderen in een kinderdagverblijf (Ahnert en anderen, 2006). Ook het herhaaldelijk overplaatsen van uithuisgeplaatste kinderen schaadt de gehechtheid (Christiansen en anderen, 2010; Oosterman en anderen, 2007).

Uithuisplaatsing en hechting

Uithuisgeplaatste kinderen kunnen om twee redenen problemen met gehechtheidsrelaties ontwikkelen. Ze komen vaak uit een problematische opvoedingssituatie, waar ze te maken hadden met mishandeling, verwaarlozing of misbruik. Uit onderzoek blijkt dat kinderen die door hun ouders mishandeld, verwaarloosd of misbruikt zijn extreem vaak – gemiddeld 86 procent – onveilig gehecht zijn (Cyr en anderen, 2010).

Bovendien is de uithuisplaatsing op zich een breuk met de belangrijkste hechtingsfiguren: de ouders, hoe onveilig de situatie thuis ook was. Zeker voor jonge kinderen is een uithuisplaatsing een verlies van hun enige bron van veiligheid en bescherming (Schuengel en anderen, 2009).

Voorals plaatsing van jonge kinderen in een instelling heeft schadelijke gevolgen. Zij zijn vaker onveilig gehecht dan kinderen die leven in een adoptie- of pleeggezin (Rutter en anderen, 2007).

Verstoring van de gehechtheidsrelatie heeft ernstige gevolgen. Zo blijkt dat jonge kinderen die in een instelling zijn geplaatst vaker emotionele, aandachts- en gedragsproblemen ontwikkelen, ook na adoptie of opname in een stabiel pleeggezin (Pollak en anderen, 2010; Wiik en anderen, 2011).

Naarmate kinderen vaker zijn overgeplaatst, ontwikkelen ze meer gedragsproblemen (Newton en anderen, 2000; Smith en anderen, 2001). Hoewel de relatie met hechting in beide onderzoeken niet is onderzocht, kan verondersteld worden dat de verstoring van de gehechtheidsrelatie een rol speelt.

Herstellen

Toch is het geen hopeloos verhaal als een kind uit een onveilige opvoedingssituatie komt of herhaaldelijk is overgeplaatst. Kinderen kunnen herstellen, door positieve ervaringen met hechting. Diverse onderzoeken laten zien dat geadopteerde kinderen een grote inhaalslag maken op diverse terreinen van hun ontwikkeling, zoals lichamelijke groei, schoolprestaties, gedragsproblemen en zelfwaardering (zie onder meer Van IJzendoorn en Juffer, 2006).

Een extreem voorbeeld van veerkracht blijkt uit onderzoek in Roemenië. In het *Bucharest Early Intervention Project* werden jonge kinderen die in een instelling verbleven willekeurig in een van de twee groepen geplaatst: een pleeggezin of de instelling. Vervolgens werd acht jaar lang herhaaldelijk het functioneren van de kinderen beoordeeld. Kinderen die kort na de geboorte in een instelling waren geplaatst, maar vanaf 2,5-jarige leeftijd werden opgevoed door pleegouders met goede opvoedingsvaardigheden ontwikkelden minder gedrags- en emotionele problemen. Ook waren ze

vaker veilig gehecht dan kinderen die in een instelling verbleven (McGoron en anderen, 2012). Ook wat betreft intelligentie maakten de kinderen in een pleeggezin een inhaalslag (Fox en anderen, 2011). Naarmate kinderen ouder zijn, kan het proces van weer vertrouwen krijgen in volwassenen wel moeilijker zijn en langer duren (Juffer, 2010).

Hechting in de jeugdzorg

Om uithuisgeplaatste kinderen een goede kans te geven op een veilige hechting moet de jeugdzorg een aantal aandachtspunten in acht nemen.

Bij voorkeur vervangende gezinssituatie

Een pleeggezin of gezinshuis biedt kinderen meer kans om een stabiele, veilige relaties op te bouwen met vertrouwde mensen dan een residentiële woongroep. In de residentiële opvang heeft een kind altijd te maken met wisselende groepsleiders. Bij een uithuisplaatsing doen casemanagers, gezinsvoogden en kinderrechtters er daarom goed aan om kinderen bij voorkeur te plaatsen in een vervangende gezinssituatie en slechts bij uitzondering in een residentiële woongroep.

Soms is plaatsing in een pleeggezin of gezinshuis niet mogelijk, bijvoorbeeld omdat er geen geschikt gezin beschikbaar is of omdat een kind door ernstige gedragsproblemen niet in een gezin te handhaven is. Plaatsing in een woongroep moet dan tijdelijk zijn.

Gebrek aan geschikte pleeggezinnen vraagt dat pleegzorginstellingen actief gezinnen werven waar specifieke kinderen terecht kunnen. Tieners komen bijvoorbeeld vaak in residentiële instellingen terecht, doordat relatief weinig pleeggezinnen hen willen of kunnen opvangen. Maar ook tieners zijn meestal beter af in een gezin. Een mogelijke oplossing is om binnen het sociale netwerk van het gezin te zoeken naar een geschikt pleeggezin.

Wanneer een kind niet in een pleeggezin terecht kan vanwege ernstige gedragsproblemen moet een residentiële plaatsing gericht zijn op behandeling, zodat plaatsing in een pleeggezin mogelijk wordt. Dat vraagt van jeugdzorgaanbieders dat zij gerichte behandeling bieden om gedragsproblemen te verminderen of het kind te leren ermee om te gaan.

Verblijft een kind toch in een woongroep, dan is het belangrijk dat er zo min mogelijk verschillende groepsleiders zijn. Om dat te realiseren kunnen instellingen bijvoorbeeld zoveel mogelijk fulltimers aannemen, of pedagogisch medewerkers zo inroosteren dat kinderen met minder wisselingen per dag te maken hebben. Sommige jeugdzorgaanbieders zijn daarmee al aan het experimenteren.

Snel een definitieve plaats

Bij langdurige onzekerheid van een kind over waar het gaat opgroeien – bij zijn eigen ouders of in een vervangend gezin – stagneert zijn ontwikkeling. De onzekerheid belemmert de opvoeders om een hechte band met het kind op te bouwen, maar ook het vermogen van het kind om te leren en nieuwe informatie op te nemen. Daarom is het essentieel dat hulpverleners en kinderrechtters zo snel mogelijk beslissen waar een kind gaat opgroeien.

Dat betekent in de praktijk dat veel eerder besloten moet worden om te werken aan terugplaatsing óf om het kind niet meer te laten terugkeren naar zijn ouders en te kijken welke rol de ouders dan kunnen hebben in het leven van hun kind. Beslissen dat een kind niet meer bij zijn ouders kan wonen, kan alleen nadat gericht hulp is geboden om de thuissituatie te verbeteren. De Nederlandse onderzoekers Peter van den Bergh en Tonny Weterings adviseren dat het perspectief voor kinderen jonger dan 5 jaar binnen een half jaar duidelijk moet zijn en voor kinderen boven de 5 binnen een jaar (Van den Bergh en Weterings, 2007). Psychotherapeut Joep Choy en orthopedagoog Ellen Schulze adviseren zelfs nog kortere termijnen: hulpverleners zouden binnen drie tot zes maanden over het perspectief moeten beslissen, met hoogstens in uitzonderlijke situaties een uitloop tot maximaal een jaar na de uithuisplaatsing (Choy en Schulze, 2009).

Deze termijnen zijn in de praktijk niet eenvoudig te hanteren, bijvoorbeeld doordat er wachtlijsten zijn voor hulp aan ouders en kinderen. Uit gesprekken met casemanagers, gezinsvoogden en gedragswetenschappers blijkt bovendien dat het voor hen moeilijk is om te bepalen waar een kind beter af is: bij de ouders of in een vervangend gezin. Ook speelt vaak mee dat zij ouders steeds opnieuw een kans willen geven om hun kind zelf op te voeden, zelfs als een kind al lang uit huis is geplaatst.

Stabiele plaatsingen

Voor langdurig uithuisgeplaatste kinderen is het belangrijk dat hulpverleners streven naar een permanente verblijfplaats. Dat vraagt onder andere dat hulpverleners voortijdige beëindiging van een plaatsing proberen te voorkomen. Uit onderzoek is bekend dat de kans op een voortijdige beëindiging groter is bij kinderen met gezondheids-, emotionele of gedragsproblemen, kinderen die al vaak zijn overgeplaatst, oudere kinderen, pleegouders met verkeerde verwachtingen en betrokkenheid van veel verschillende hulpverleners (Christiansen en anderen, 2010; Eggertsen, 2008; Van Oijen, 2010). In de hulpverlening aan pleegkind en -gezin kan hierop worden geanticipeerd door deze plaatsingen extra te ondersteunen (zie ook Strijker en anderen, 2005; Taussig, 2002).

De kans op overplaatsingen is te verkleinen door zowel kinderen als pleegouders te helpen met:

- Doelgerichte psychische hulp voor kinderen, bijvoorbeeld groepstherapie bij gedragsproblemen;
- Preventieve interventies om sociale vaardigheden, zelfregulatie en *coping*-vaardigheden van het kind te versterken;
- Ondersteuning om pleegouders te helpen te voldoen aan de emotionele behoeften van kinderen;
- Ondersteuning voor kinderen bij het omgaan met de veranderingen en complexe relaties, bijvoorbeeld met ouders, broers en zussen, maar ook met eerdere pleegouders of groepsleiders (Harden, 2004).

Lang niet altijd is deze hulp voor kinderen en pleegouders beschikbaar. Zorgaanbieders moeten hierin gaan investeren.

Steeds vaker creëren pleegzorginstellingen op een andere manier stabiele plaatsingen: ze bereiden pleegouders erop voor dat een kind misschien slechts kort bij hen wordt geplaatst, maar dat het mogelijk is dat het kind tot zijn 18e verjaardag bij hen verblijft als blijkt dat de ouders de opvoeding niet weer op zich kunnen nemen (Bartelink en Van der Steege, 2012). Deze aanpak voorkomt dat een kind eerst een paar weken in een crisispleeggezin verblijft, wordt overgeplaatst naar een ander crisispleeggezin omdat er geen pleeggezin beschikbaar is voor langdurige plaatsing, en vervolgens nog eens wordt overgeplaatst.

Zorgen als voor een eigen kind

Angst voor een te sterke band met een kind, bijvoorbeeld in de residentiële zorg, kan negatieve gevolgen hebben voor de gehechtheid van het kind (Juffer, 2010). Er kunnen verschillende redenen voor deze angst zijn. Bijvoorbeeld het idee dat na een sterke binding een scheiding traumatische gevolgen kan hebben voor het kind en de opvoeder. Ook zou te veel betrokkenheid van pleegouders kunnen leiden tot claimend gedrag wanneer het kind terugkeert naar de eigen ouders. Dat zou terugplaatsing naar het oorspronkelijke gezin onnodig bemoeilijken.

Wetenschappers zijn het er nu over eens dat de angst voor een te sterke binding achterhaald is. Een kind kan niet anders dan zich voluit hechten aan degene die hem verzorgt. Het kan zijn gehechtheid niet uitstellen, verdringen of in een wachtstand zetten met het oog op een latere band met een andere verzorger (Juffer, 2010). Daarom is het zaak dat iedereen, in elke vorm van jeugdzorg, andermans kinderen opvangt en opvoedt onder het motto 'zorg voor het kind alsof het je eigen kind is'. Dat geldt ook voor tijdelijke en crisisplaatsingen.

Opvoeders kunnen baat hebben bij een interventie die hen helpt om sensitief en responsief te reageren. Ze leren bijvoorbeeld te herkennen dat het kind niet lekker in zijn vel zit of iets spannend vindt, en daarmee om te gaan. Korte interventies met behulp van videofeedback zijn het meest effectief (Bartelink, 2012).

Nooit te laat

Het is dus nooit te laat voor kinderen om een veilige hechtingsrelatie op te bouwen met de eigen of andere opvoeders. De jeugdzorg kan uithuisgeplaatste kinderen die kans bieden door ze te plaatsen in een vervangende gezinssituatie, door snel te beslissen over de definitieve verplaatsingsplaats, door wisselingen te vermijden en door kinderen op te voeden 'als een eigen kind'. In de praktijk zijn er

veel belemmeringen die dat alles moeilijk maken. Het is aan de jeugdzorg om die belemmeringen te overwinnen.

Gehechtheidsonderzoeker Femmie Juffer heeft een rapport geschreven met aanbevelingen voor kinderrechters die beslissen over gedwongen uithuisplaatsing van kinderen. Daarin schetst zij de kern van de gehechtheidstheorie en de betekenis daarvan voor de beslissingen die kinderrechters nemen. Ook bespreekt zij misvattingen in de jeugdzorg en de reactie daarop vanuit de gehechtheidstheorie.

Juffer, F. (2010), *Beslissingen over kinderen in problematische opvoedingssituaties* . Den Haag, Raad voor de Rechtspraak.

Hechting in richtlijnen

De adviezen in dit artikel worden geconcretiseerd in twee richtlijnen voor de jeugdzorg die nu in ontwikkeling zijn. De richtlijn Uithuisplaatsing wordt in het voorjaar van 2013 op proef ingevoerd; de richtlijn Pleegzorg is in 2014 klaar.

Begin 2013 verschijnt ook de richtlijn Problematische gehechtheid, die onder meer gaat over het diagnosticeren en behandelen van een problematische gehechtheid.

Voor meer informatie over het ontwikkelen en invoeren van richtlijnen voor de jeugdzorg: www.richtlijnenjeugdzorg.nl.

Verder lezen

- Ahnert, L., Pinquart, M. en Lamb, M.E. (2006), 'Security of children's relationships with nonparental care providers. A meta-analysis', in: *Child Development*, jaargang 77, nummer 3, pagina 664-679.
- Bartelink, C. (2012), *Wat werkt bij hechtingsproblemen?* Utrecht, Nederlands Jeugdinstituut.
- Bartelink, C. en Steege, M. van der (2012), *Hechting en langdurige uithuisplaatsing*. Verslag discussiebijeenkomst. Utrecht, Nederlands Jeugdinstituut.
- Bergh, P.M. van den en Weterings, A.M. (2007), *Pleegzorg, jeugdzorg voor het kind. Pedagogische besluitvorming bij uithuisplaatsing*. Utrecht, Agiel.
- Choy, J. en Schulze, E. (2009), *Kiezen voor kinderen. Een nieuwe blik op het samenspel in pleegzorg*. Santpoort-Zuid/Amsterdam, Nisto/Spirit.
- Christiansen, O., Havik, T. en Anderssen, N. (2010), 'Arranging stability for children in long-term out-of-home care', in: *Children and Youth Services Review*, jaargang 32, nummer 7, 913-921.
- Cyr, C., Euser, E.M., Bakermans-Kranenburg, M.J. en IJzendoorn, M.H. van (2010), 'Attachment security and disorganization in maltreating and high-risk families. A series of meta-analyses', in: *Development and Psychopathology*, jaargang 22, nummer 1, pagina 87-108.
- Eggertsen, L. (2008), 'Primary factors related to multiple placements for children in out-of-home care', in: *Child Welfare*, jaargang 87, nummer 6, pagina 71-90.
- Fearon, R.P., Bakermans-Kranenburg, M.J., Lapsley, A. en Roisman, G. (2010), 'The significance of insecure attachment and disorganization in the development of children's externalizing behaviour. A meta-analytic study', in: *Child Development*, jaargang 81, nummer 2, 435-456.
- Fox, N.A., Almas, A.N., Degnan, K.A., Nelson, C.A., Zeanah, C.A. (2011), 'The effects of severe psychosocial deprivation and foster care intervention on cognitive development at 8 years of age. Findings from the Bucharest Early Intervention Project', in: *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, jaargang 52, nummer 9, pagina 919-928.
- Harden, B.J. (2004). 'Safety and stability for foster children. A developmental perspective', in: *The Future of Children*, jaargang 14, nummer 1, pagina 31-47.
- Jaffari-Bimmel, N., Juffer, F., Van IJzendoorn, M.H., Bakermans-Kranenburg, M.J. en Mooijaart, A. (2006), 'Social development from infancy to adolescence. Longitudinal and concurrent factors in an adoption sample', in: *Developmental Psychology*, jaargang 42, nummer 6, pagina 1143-1153.
- Juffer, F. (2010), *Beslissingen over kinderen in problematische opvoedingssituaties*. Den Haag, Raad voor de Rechtspraak.
- McGoron, L. en anderen (2012), 'Recovering from early deprivation. Attachment mediates effects of caregiving on psychopathology', in: *Journal of the American Academy of Child en Adolescent Psychiatry*, jaargang 51, nummer 7, pagina 683-693.
- Newton, R., Litrownik, A. en Landsverk, J. (2000), 'Children and youth in foster care. Disentangling the relationship between problem behaviors and number of placements', in: *Child Abuse and Neglect*, jaargang 24, nummer 10, pagina 1363-74.
- O'Connor, E. en McCartney, K. (2007), 'Attachment and cognitive skills. An investigation of mediating mechanisms', in: *Journal of Applied Developmental Psychology*, jaargang 28, nummer 5/6, pagina 458-476.
- Oijen, S. van (2010). *Resultaat van pleegzorgplaatsingen. Een onderzoek naar breakdown en de ontwikkeling van adolescente pleegkinderen bij langdurige pleegzorgplaatsingen* (proefschrift). Groningen, Rijksuniversiteit Groningen.

- Oosterman, M., Schuengel, C., Slot, N.W., Bullens, R.A.R. en Doreleijers, T.A.H. (2007), 'Disruptions in foster care. A review and meta-analysis', in: *Children and Youth Services Review*, jaargang 29, nummer 1, pagina 53-76.
- Pollak, S.D. en anderen, (2010), 'Neurodevelopmental effects of early deprivation in postinstitutionalized children', in: *Child Development*, jaargang 81, nummer 1, pagina 224-236.
- Rutter, M. en anderen (2007), 'Early adolescent outcomes for institutionally-deprived and nondeprived adoptees. I: Disinhibited attachment', in: *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, jaargang 48, nummer 1, pagina 17-30.
- Schuengel, C., Oosterman, M. en Sterkenburg, P.S. (2009), 'Children with disrupted attachment histories. Interventions and psychophysiological indices of effects', in: *Child and Adolescent Psychiatry and Mental Health*, jaargang 3, nummer 1 26-35.
- Smith, D., Stormshak, E., Chamberlain, P. en Bridges, R. (2001), 'Placement disruption in treatment foster care', in: *Journal of Emotional and Behavioral Disorders*, jaargang 9, nummer 3, pagina 200-205.
- Strijker, J., Zandberg, Tj. en Meulen, B.F. van der (2005), 'Typologies and outcomes for foster children', in: *Child & Youth Care Forum*, jaargang 34, nummer 1, 43-55.
- Taussig, H.N. (2002), 'Risk behaviors in maltreated youth placed in foster care. A longitudinal study of protective and vulnerability factors', in: *Child Abuse and Neglect*, jaargang 26, nummer 11, pagina 1179-1199.
- Wiik, K.L. en anderen (2011), Behavioral and emotional symptoms of post-institutionalized children in middle childhood', in: *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 52, 56-63.
- Wolff, M.S. de en IJzendoorn, M.H. van (1997), 'Sensitivity and attachment. A meta-analysis on parental antecedents of infant attachment', in: *Child Development*, jaargang 68, nummer 4, pagina 571-591.
- IJzendoorn, M.H. van (2008), *Opvoeding over de grens. Gehechtheid, trauma en veerkracht*. Amsterdam, Boom Academic.
- IJzendoorn, M.H. van en Juffer, F. (2006), 'The Emanuel Miller Memorial Lecture. Adoption as intervention. Meta-analytic evidence for massive catch-up and plasticity in physical, socio-emotional, and cognitive development', in: *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 47, nummer 12, pagina 1228-1245.
- IJzendoorn, M.H. van, Schuengel, C. en Bakermans-Kranenburg, M.J. (1999), Disorganized attachment in early childhood: A meta-analysis of precursors, concomitants, and sequelae', in: *Development and Psychopathology*, jaargang 11, nummer 2, pagina 225-249.

Over de auteur(s)

Cora Bartelink (c.bartelink@nji.nl) is onderzoeker en adviseur bij het Nederlands Jeugdinstituut, met als expertise besluitvorming over kindermishandeling en effectieve hulp.

Mariska de Baat (m.debaat@nji.nl) is onderzoeker en adviseur bij het Nederlands Jeugdinstituut, met als expertise pleegzorg.

Colofon

Jeugdkennis, jaargang 7, februari 2013

Jeugdkennis is een uitgave van het Nederlands Jeugdinstituut.

De redactie is bereikbaar via redactiekennis@nji.nl, (030) 23 06 526.

Voor meer informatie: www.jeugdkennis.nl.